

SHAKESPEARE EI KIRJUTANUD „TÕDE JA ÕIGUST”

„Tõde ja õigus” 90

Tammsaaret parafraaseerides: Eestimaal pole kirjanikke, aga neil on Tammsaare ja nõnda on neil ka kirjandus.¹

Muidugi on niisugune väide liialdus, kuid tõetera on temas ometi. Kui ühes kultuuris – kirjanduses – on olemas eriliselt esileküündivad autorid, on nad ühtlasi kogu kultuuri visiitkaardid. Mida laiemalt neid teatakse, seda tugevam näib ka kultuur, mida nad esindavad.

Käesoleva aasta kirjanduskalendris on mitmeid tähtpäevi – näiteks möödub tänavu 125 aastat August Gailiti ning 130 aastat Friedebert Tuglase sünnist; ülemaailmselt tähistatakse William Shakespeare'i juubeliaastat. Omaette päevateema oleks küsimus, miks eesti kirjanike juubelite tähistamine on vajunud marginaalseks tegevuseks. Heal juhul toimub väiksem või suurem kõneõhtu piiratud seltskonnas, üleriigilisi aktsioone, nagu vanal heal Eesti ajal, aga justkui polegi enam sünnis oodata.

Tõsi, kirjanduse kõlapind on vähenenud, aga seda enam tuleks kanda hoolt, et see päriselt ära ei hajuks. Elavatel kirjanikel on seda lihtsam teha, sest praegune aeg soosib esinemisi, happeninge jmt. Mida ekspressiivsema loomuga kirjanik, seda suurem võimalus „kõmistada”. Surnud klassikutel on pisut keerulisem. Nemad peavad lootma teistele, ennekõike muidugi lugejatele ja uurijatele, et need ikka vajutaksid „värs-kenda” nuppu.

Seetõttu otsustasime aastapäevad tagasi koos Vargamäe muuseumi inimestega, et tänavu, 2016. aastal, tuleks

tähistada „Tõe ja õiguse” I osa esmailumise ümmargust aastapäeva – romaan tuli välja 30. oktoobril 1926. Et mitte lasta ühel tüvitekstil marginaliseeruda, vaid temaga omamoodi uhkustada, sest „Tõde ja õigus” ei ole lihtsalt teos. Ta on – nagu üks elav klassik on ilusti sõnastanud – otsekui katedraal, mille vaatamiseks tuleb pea kuklasse ajada, aga ikka näed ainult osakest sellest. Ja katedraalid on alati linna, rahva, terve kultuuri uhkus.

Katedraali võrdluse valguses mõtlesin, et kogun kokku mõned nendest osakestest, millest „Tõde ja õigus” – aga tegelikult kogu Tammsaare looming – koosneb. Ja mis on Tammsaarest teinud kirjaniku, kelle võime südamerahus paigutada William Shakespeare'i kõrvale.

Väikeseks inspiratsiooniks oli nimekiri, mille peale sattusin peaaegu juhusega Internetis surfates. See koosnes kümnest märksõnast selle kohta, kuidas Shakespeare on inglise kultuuri (ja sealjuures maailma) mõjutanud. Seetõttu olen siin-seal tarvitanud ka võrdlusi Shakespeare'iga.

1. Unistamine. Unistamine ei ole vahest esimene märksõna, mis Tammsaarega seostub. Kuid olgu see nimetatud esimesena, sest unistamine on võimas jõuallikas. Ja Tammsaare oli esimene meie prosaiste, kelle loomingus on unistamisel nii oluline roll. Tammsaare armastas unistada ja julgustas ka teisi unistama, ta leidis, et unistamine on kultuuri loomine ning muudab maailma paremaks. Sisimas oli Tammsaare omajagu romantiline hing.

2. Keel. Shakespeare'i kohta öeldakse, et ta arendas märkimisväärselt inglise keelt, lisades sinna hulga uusi sõnu – väidetavalt tervelt 10 % tema

¹ Tammsaare lause kõlab nii: „Millalgi olen kuskil midagi selletaolist lugenud, et – Inglismaal pole kirjanikke, aga neil on Shakespeare ja nõnda on neil kirjandus.”

sõnavarast oli lugejatele tundmatu. Tammsaare kohta ei ole seda tüüpi keeleuuringut küll tehtud, kuid võime kindlameeli väita, et ka Tammsaare on eesti keelt muutnud, tuues sisse oma ainulaadse, paradoksleva jutustamisstiili ja kasutades murdesõnu ning kodukandi murrakat. Mis aga kõige tähtsam – Tammsaare keel ei ole lihtsalt sõnad, see on ka mõttekoos; tema jutustamisstiili määrab vaimne süntaks, mis on nakkav. Ma arvan, et eesti kultuur on sellest tervikuna mingil moel nakatunud.

3. Tõeline romaanikangelane. Kui Hamletis on nähtud inglise kirjanduse esimest moodsat kangelast, siis eesti kirjanduses on selleks peetud Katku Villut. Tema on esimene tegelane eesti kirjanduses, kelles on selliseid sisemisi vastuolusid ning võitlemist oma saatusega, mida teoreetikud on pidanud tõelise romaanikangelase tunnusteks. Mõistagi järgneb talle Vargamäe Andres oma eksistentsiaalsete võitlustega ning kõik tipneb Indreku sisemiste ängidega. Kõigist neist on saanud omamoodi ikoonid või sümbolid. Nad on ammu endast midagi enam ja suuremat. Ütleme „nagu Vargamäe Andres”, ja rohkem ei ole vajagi seletada.

4. Identiteet. Shakespeare'i loomingu möllavad monarhia intriigid ja salasepitsused räägivad kahtlemata midagi inglaste kohta laiemalt; lõpuks on see maa, kust on tulnud erakordselt palju krimikirjanikke ja mõrvamüsteriume. Nali naljaks, aga Tammsaare tabas oma loominguga ära midagi ainuomast eestlastele. Kuigi see avaldub veidi peenekoelisemalt ega ole nii selgelt näpuga osutatav. Igal juhul on „Tõest ja õigusest” saanud meie identiteedi osa, mis ei kivine, vaid võimaldab igal ajastul leida uusi lähenemiseid.

5. Psühholoogia. Tammsaare nimetas ise oma „Tõde ja õigust” psühholoogiliseks romaaniks *par excellence* ning on tõsi, et temast osavamalt inimese psüühika salakäikude ning inimsuhete keerukuse ja saatuslikkuse kujutajat on eesti kirjandusest raske leida. Tammsaare oli esimene kirjanik, kes inimest sellise täp-

susega oskas käsitleda. Sellega andis ta meile erilise ilukirjandusliku psühholoogiaõpiku, mis ajas ei vanane.

6. Laste nimed. 1975. aastal tuli kinoekraanile mängufilm „Indrek” ning samal aastal (ja lähiaastatel) järgnes sellele Indreku nimebuum. Meie hulgas liigub ka Kröötasid ja Pearusid, kellele nimi on pandud just romaani järgi.

7. Vargamäe. Vargamäe on aegade jooksul sümbolina kasvanud lausa kosmiliseks ja teistpidi põlistunud ürgeestiliseks. Vargamäe on elu sümbolina kõikvõimas, sealt ei saagi mujale ära minna, kui ehk ainult surma. Ja seda imelikum, et üks Ülle Kursi avastatud arhiiviviide annab põhjust oletada, et Vargamäe võib olla kunagi seal kandis kasutusel olnud kohanimi. Väikene soodetagune, pea-aegu olematu kohakene.

8. Teater. Eesti teater ilma Tammsaareta ja eriti „Tõe ja õiguse” üha korduvate lavastusteta oleks nagu mammut ilma selgroota.

9. Päränd. Meil on olemas unikaalne päränd: Tammsaare korter, tema elu- ja töökeskkond Tallinnas, kus sündisid ka mõned „Tõe ja õiguse” osad, ja tema lapsepõlve- ning „Tõe ja õiguse” läitemaastik Põhja-Tammsaare talus (Vargamäel). Säilinud on suurem osa kirjaniku käsi kirju, hulk kirjavahetust, dokumente ja fotosid – kultuurivara, mida ei ole võimalik asendada ega taastada ja mida seetõttu tuleb lihtsalt erilisel hoida. Tammsaare on ainus eesti kirjanik, kelle pärändi hoidmisele on pühendatud kolm muuseumi.

10. Tee tööd ja näe vaeva. Kes ei oleks kuulnud nende sõnadega algavat lauset! Ning kes ei teaks, et seda on aastakümneid valesti tsiteeritud ja kasutatud. Nii väga on tahetud selles näha Tammsaare sõnumit! Eks iga põlvkond tahab teha oma klassiku, see on tema õigus.

Mida Tammsaare ise kirjutas ja mõtles, seda võib igauks järele vaadata „Tõe ja õiguse” I osa lõpust (Kogutud teosed VI. Tallinn, 1981, lk 492).

MAARJA VAINO